

ΖΑΚ ΛΑΚΑΝ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

*Η σχέση
αντικειμένου*

ΤΙΤΛΟΣ ΣΕΙΡΑΣ: ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ / 7
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΕΙΡΑΣ: Βλίαςης Σκολίδης

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: *Ζακ Λακάν, Σεμινάριο τέταρτο. Η σχέση αντικειμένου*
ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: *Jacques Lacan, Le Séminaire. Livre IV. La Relation d'objet*
Texte établi par Jacques-Alain Miller, Éditions du Seuil, Παρίσι 2006
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ανθή Αθανασιάδου, Νινέττα Διοβουινιώτου,
Βλίαςης Σκολίδης, Ρούλη Χριστοπούλου
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Βλίαςης Σκολίδης
ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Ευγένιος Ντελακρουά, *Άλογο τρομαγμένο από την καταιγίδα*,
υδατογραφία, 1824, Μουσείο Καλών Τεχνών, Βουδαπέστη
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά, Σπυριδούλα Βονίτση

© Éditions du Seuil, 1994
© Βλίαςης Σκολίδης και Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα, 2021,
για την ελληνική μετάφραση
Πρώτη έκδοση: Δεκέμβριος 2021

ISBN 978-960-453-108-0

*Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών,
προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.*

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε. Τατοίου 121 – 144 52 Μεταμόρφωση
Τηλ.: 2102804800 fax: 2102819550 e-mail: info@psychogios.gr www.psychogios.gr

PSYCHOGIOS PUBLICATIONS S.A. 121, Tatoiou Str. – 144 52 Metamorfossi – Greece
Tel.: 2102804800 fax: 2102819550 e-mail: info@psychogios.gr www.psychogios.gr

ΖΑΚ ΛΑΚΑΝ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

***Η σχέση
αντικειμένου***

(1956-1957)

Μεταγραφή κειμένου:

ΖΑΚ-ΑΛΕΝ ΜΙΛΕΡ

Μετάφραση:

ΑΝΘΗ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ, ΝΙΝΕΤΤΑ ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ,
ΒΛΑΣΗΣ ΣΚΟΛΙΔΗΣ, ΡΟΥΛΗ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Πρόλογος – Επιμέλεια – Σημειώσεις:

ΒΛΑΣΗΣ ΣΚΟΛΙΔΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Πρόλογος στην ελληνική έκδοση</i>	9
--	---

ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΕΙΨΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ

A' Εισαγωγή	19
B' Οι τρεις μορφές της έλλειψης αντικειμένου	33
Γ' Το σημαίνον και το Άγιο Πνεύμα	47
Δ' Η διαλεκτική της ματαιώσης	65
Ε' Για την ανάλυση ως bundling, και τις συνέπειές της	81

ΟΙ ΔΙΑΣΤΡΟΦΙΚΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΣ

ΣΤ' Η πρωτοκαθεδρία του φαλλού και η νεαρή ομοφυλόφιλη	99
Z' <i>Χτυπούν ένα παιδί</i> και η νεαρή ομοφυλόφιλη	115
Η' Η Ντόρα και η νεαρή ομοφυλόφιλη	135

ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΦΕΤΙΧ

Θ' Η λειτουργία του πέπλου	153
Γ' Η ταύτιση με τον φαλλό	167
ΙΑ' Ο φαλλός και η αχόρταγη μητέρα	181

Η ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΜΥΘΩΝ

ΣΤΗΝ ΚΛΙΝΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΦΟΒΙΑΣ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΧΑΝΣ

ΙΒ' Για το οιδιπόδειο σύμπλεγμα	201
ΙΓ' Για το σύμπλεγμα ευνουχισμού	217
ΙΔ' Το σημαίνον στο πραγματικό	233
ΙΕ' Σε τι χρησιμεύει ο μύθος	249
ΙΣΤ' Πώς αναλύεται ο μύθος	267

ΙΖ΄ Το σημαίνον και το ευφυολόγημα	283
ΙΗ΄ Κυκλώματα	299
ΙΘ΄ Εναλλαγές	315
Κ΄ Μετασχηματισμοί	331
ΚΑ΄ Οι βράκες της μητέρας και η ανεπάρκεια του πατέρα	347
ΚΒ΄ Δοκίμιο μιας λαστιχένιας λογικής	363
ΚΓ΄ «Απόγονο χωρίς γυναίκα θα μου χαρίσει»	379

ΑΝΤΙΔΩΡΟ

ΚΔ΄ Από τον Χανς-φετίχ στον κατοπτρικό Λεονάρντο.....	401
---	-----

*

<i>Χάρτης της Βιέννης (Baekeder 1905)</i>	426
<i>Σημείωση της γαλλικής έκδοσης</i>	429
<i>Σημειώσεις του επιμελητή</i>	431
<i>Ευρετήριο ιστορικών προσώπων</i>	485

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ο τίτλος του τέταρτου σεμιναρίου φαίνεται, από πολλές απόψεις, κάπως ανατίστοιχος με το περιεχόμενό του. Ο αναγνώστης δεν θα συναντήσει εδώ κάποια θεωρία περί των αντικειμενοτρόπων σχέσεων. Άλλωστε, το σύνταγμα «σχέση αντικειμένου» δεν συμβαδίζει με καμία από τις μείζονες εννοιολογικές κατηγορίες του Ζακ Λακάν. Όπως είναι ευρέως γνωστό, στον λακανικό προσανατολισμό το υποκείμενο δεν έχει σχέση με αντικείμενα, αλλά με σημαίνοντα. Για την ακρίβεια, ο τρόπος που σχετίζεται με τα αντικείμενα του εξωτερικού, αλλά και του εσωτερικού του κόσμου, διαμεσολαβείται από τη γλώσσα, από τις λέξεις. Και η λέξη σκοτώνει το πράγμα, ακυρώνει τις φυσικές ιδιότητες του αντικειμένου, το μετουσιώνει σε σύμβολο. Μια ψυχανάλυση προοδεύει μέσα από την άρθρωση των σημααινόντων.

Η επιλογή του τίτλου υπακούει ενδεχομένως σε λόγους συγκυριακής σκοπιμότητας. Ο Λακάν υιοθετεί μια διατύπωση που ήταν εμβληματική στους ετεροδόξους ψυχαναλυτικούς κύκλους,¹ με σκοπό να την αποδομήσει και να την ακυρώσει. Βρίσκει παράλληλα την ευκαιρία να στηλιτεύσει την εκείθεν του Ατλαντικού προερχόμενη ego-psychology και τις ευρωπαϊκές εκβλαστήσεις της, και να επανέλθει στην κατ'εξοχήν φροϊδική εκδοχή του αντικειμένου, που είναι το χαμένο αντικείμενο. Όπως σύντομα αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης, η σχέση που κυριαρχεί στο ομιλούν ον είναι η σχέση με την έλλειψη αντικειμένου. Γύρω από την έλλειψη οργανώνονται οι σχέσεις της μητέρας με το βρέφος· γύρω από την έλλειψη περιστρέφεται η σχέση του μητρικού υποκειμένου με την επιθυμία του, στον βαθμό που εκτός από μητέρα είναι και γυναίκα· γύρω από την έλλειψη αρθρώνεται η έμφυλη ταυτότητα και κατ'επέκταση οι σχέσεις των φύλων μεταξύ τους.

Αν υπάρχει, λοιπόν, μια «σχέση αντικειμένου», λέει ο Λακάν, αυτή αφορά ένα ιδιόμορφο αντικείμενο, η θεωρητική επεξεργασία του οποίου διατρέχει όλο το σεμινάριο. Το αντικείμενο αυτό είναι μια προνομιακή «μορφή», μια εμβληματική εικόνα, που σταδιακά αποκτά πιο συμβολικά χαρακτηριστικά και καταλήγει να γίνει το σημαίνον της έλλειψης: ο φαλλός. Όπως θα γίνει σαφές μέσα από τη λεπτομερή ανάλυση δύο κλινικών μορφών αντικειμένου, του φοβικού αντικειμέ-

1. Βλ. εδώ τη σημ. 7 του Α' κεφαλαίου.

νου και του φετίχ, ο φαλλός είναι το κατ'εξοχήν «αντικείμενο» του υποκειμένου, στον βαθμό που συμβολίζει την έλλειψη μέσω της οποίας προσλαμβάνεται η έμφυλη ταυτότητα. Με άλλα λόγια, η θεματική της σχέσης αντικείμενου είναι ουσιαστικά η θεματική του φαντασιακού ευνουχισμού. Όπως λέει ο μεταγραφέας του σεμιναρίου και μείζων σχολιαστής του Λακάν, ο τίτλος του τέταρτου σεμιναρίου θα μπορούσε να είναι «Η λειτουργία του ευνουχισμού».²

Το εργαστήριο της πατρικής μεταφοράς

Αν έπρεπε να συνοψίσουμε τα στοιχεία στα οποία επικεντρώνεται το τέταρτο σεμινάριο, θα σημειώναμε τρεις άξονες: τη μητέρα, τον πατέρα, τον ευνουχισμό. Η συνάρθρωση του οιδιπόδειου συμπλέγματος με τον ευνουχισμό ανήκει στις ανεκτίμητες κατακτήσεις αυτού του σεμιναρίου. Βρισκόμαστε κυριολεκτικά στο εργαστήριο από το οποίο θα δημιουργηθεί η πατρική μεταφορά. Παρακολουθούμε εδώ εν τω γεννάσθαι όλη τη διεργασία που θα οδηγήσει στη λογική άρθρωση του Ονόματος του Πατρός (ΟΠ) με την Επιθυμία της Μητέρας (ΕΜ) για να προκύψει η φαλλική σημασία – έκφραση που αποτυπώνει εκείνη την εποχή τη συμβολοποίηση της απόλαυσης. Μέσα από τις επεξεργασίες που ο αναγνώστης παρακολουθεί εδώ βήμα προς βήμα, θα προκύψει λίγους μήνες αργότερα η πασίγνωστη σήμερα μαθηματικοποίηση της οιδιπόδειας σχέσης:

$$\frac{ΟΠ}{ΕΜ} \cdot \frac{ΕΜ}{\chi} \longrightarrow ΟΠ \left(\frac{Α}{\text{φαλλός}} \right)$$

Η εξίσωση αυτή, γνωστή ως πατρική μεταφορά, δηλαδή υποκατάσταση της μητρικής επιθυμίας από τον συμβολικό πατέρα, δεν υπάρχει ως τέτοια στο παρόν σεμινάριο, το οποίο ολοκληρώνεται στις 3 Ιουλίου 1957. Ο Λακάν θα την διαμορφώσει έξι μήνες αργότερα, στις διακοπές των Χριστουγέννων του ίδιου έτους, και θα την συμπεριλάβει στο γραπτό του με τίτλο «Για ένα ζήτημα προκαταρκτικό σε κάθε δυνατή θεωρία της ψύχωσης».³ Εκεί αξιοποιεί το σχήμα της πατρικής μεταφοράς ως κανονιστικό σχήμα της νευρωτικής δομής, προκειμένου να αναδείξει την έννοια της διάκλεισης του Ονόματος του Πατρός ως κομβικό ελάττωμα της ψύχωσης. Το γραπτό αυτό συγκεφαλαιώνει μεγάλο μέρος των πορισμάτων του τρίτου σεμιναρίου, αφιερωμένου στην ανάλυση της παράνοιας του προέδρου Σρέμπερ, αλλά θα ήταν αδιανόητο χωρίς τις κατακτήσεις του τέταρτου σεμινα-

2. Jacques-Alain Miller, Κύκλος μαθημάτων με γενικό τίτλο *Donc*, Μάθημα της 2ας Μαρτίου 1994 (ανέκδοτο).

3. Jacques Lacan, «D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose» (1958), *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σσ. 531-583.

ρίου γύρω από τη διαλεκτική της νευρωτικής φοβίας του μικρού Χανς. Ο Λακάν θα ανακοινώσει το σχήμα της πατρικής μεταφοράς στο έκθαμβο ακροατήριο του σεμιναρίου στις πρώτες παραδόσεις του Ιανουαρίου 1958.⁴

Στο ανά χείρας σεμινάριο, λοιπόν, δεν υπάρχει η εξίσωση της πατρικής μεταφοράς, υπάρχουν όμως όλα όσα προηγούνται και την εμπεριέχουν: τα σχήματα της μεταφοράς και μετωνυμίας που ο Λακάν δανείζεται από τον Γιάκομπσον· οι εφαρμογές αυτών των γλωσσικών μηχανισμών στην ανάλυση των φαντασιώσεων και των συνειρμών του μικρού Χανς· οι διαδοχικές απόπειρες λογικής άρθρωσης των βασικών σημαινόντων που υπεισέρχονται στην επίλυση της φοβίας. Οι μισές παραδόσεις του σεμιναρίου (κεφ. ΙΒ΄-ΚΓ΄) αφιερώνονται σε μια σχολαστική και εμπεριστατωμένη ανάλυση της κλινικής περίπτωσης, που όμοιά της δεν ξαναβρίσκει κανείς στη διδασκαλία του Λακάν. Η φοβική μεταφορά του νεαρού ασθενούς αναδεικνύεται ως το ισοδύναμο της πατρικής μεταφοράς στο συγκεκριμένο υποκείμενο. Το φοβικό σημαίνον άλογο (που ο Λακάν το συμβολίζει με το αρκτικό φωνήεν της ελληνικής λέξης Ίππος) έρχεται στη θέση του Ονόματος του Πατρός, ως σημαίνον που συμβολίζει τον ευνουχισμό της απόλαυσης του μικρού Χανς, ευνουχισμό που ο πραγματικός του πατέρας –και αυτοσχέδιος ψυχαναλυτής του υπό την εποπτεία του Φρόντ– αδυνατούσε να εκπροσωπήσει. Το σχήμα που προκύπτει είναι το εξής:⁵

$$\frac{\Gamma}{(M + \varphi + \alpha) M \sim m + \Pi}$$

Αυτή η υποκατάσταση των διαφόρων λιβιδινικών στοιχείων του μικρού Χανς από το σημαίνον του αλόγου αποτελεί την πρόδρομη μορφή της υποκατάστασης της Επιθυμίας της Μητέρας από το Όνομα του Πατρός. Με άλλα λόγια, το ανωτέρω σχήμα είναι απολύτως ομόλογο με το πρώτο σκέλος της πατρικής μεταφοράς:

$$\frac{O\Pi}{EM}$$

Έχουμε λοιπόν την εννοιολογική σύλληψη του φοβικού σημαίνοντος ως εκπροσώπου του συμβολικού πατέρα, χάρη στην επενέργεια του οποίου μετουσιώ-

4. Το σχετικό κεφάλαιο του πέμπτου σεμιναρίου έχει μεταφραστεί στα ελληνικά: Ζακ Λακάν, «Η διάκλειση του Ονόματος του Πατρός» (8.1.58), μετ. Δέσποινα Ανδροπούλου, Νασία Λινάρδου, επιμ. Βλάσης Σκολιδής, *Τειρεσίας*, 3, 2003, σσ. 3-17.

5. Πρβλ. εδώ τη σελίδα 390. Οι διάφοροι τύποι που προτείνει ο Λακάν στο παρόν σεμινάριο εμπνέονται από τα σχήματα της μεταφοράς και της μετωνυμίας (βλ. *Écrits*, σ. 515), τα οποία αποτελούν τον απαραίτητο μεσοσταθμό για τον τύπο της πατρικής μεταφοράς.

νεται η φανταστική σχέση του παιδιού με τη μητέρα, με όλες τις απειλητικές, καταβροχθιστικές και αγχογόνες διαστάσεις που αυτή εμπερικλείει. Η τρομακτική απόλαυση του πρωταρχικού Άλλου, πηγή όλων των αρχαϊκών φαντασιώσεων του παιδιού, βρίσκεται έτσι χαλιναγωγημένη και οριοθετημένη.⁶ Η συμβολική αποτελεσματικότητα του Ονόματος του Πατρός ως διασφάλιση της νευρωτικής δομής θα καταστεί έκτοτε αναπόσπαστο γνώρισμα της κλασικής θεωρίας του Λακάν, του «πρώτου Λακάν» όπως λέμε σήμερα. Το τέταρτο σεμινάριο είναι, από αυτή την άποψη, το πιο αντιπροσωπευτικό σεμινάριο της πρώτης λακανικής θεωρητικοποίησης. Παραμένει, ταυτόχρονα, η σημαντικότερη λακανική παρακαταθήκη για την ψυχανάλυση των παιδιών.

Πίσω από τη μητέρα, η γυναίκα

Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η περίπτωση του μικρού Χανς για το εγχείρημα του Λακάν. Το αποτυπώνει ο παρονομαστής του κλάσματος της φοβικής μεταφοράς, $(M + a + \phi)$, ο οποίος συνοψίζει τη σχέση του νεαρού υποκειμένου με όλα τα ερωτήματα που εγείρει η συνάντησή του με την απόλαυση του Άλλου: το φανταστικό παιχνίδι παραπλάνησης· η αβέβαιη μητρική «φαλλικότητα»· ο ερχομός μιας μικρής αδελφής· τα σκιρτήματα ενός στυτικού οργάνου αμφίβολης αποτελεσματικότητας – αυτά τα ειδικά θέματα του μικρού Χανς θα γενικευτούν ιδιοφυώς υπό την επωνυμία «Επιθυμία της Μητέρας». Η δημιουργία τούτης της έννοιας θα απαιτήσει περίπλοκες σταδιακές επεξεργασίες, που προσδίδουν στο συγκεκριμένο σεμινάριο την απαραίλλη γοητεία του.

Ο Λακάν αποδοκιμάζει εξαρχής, συχνά με καυστικό τρόπο, τις ψυχαναλυτικές αντιλήψεις που εκλαμβάνουν τη μητέρα ως τον παρτενέρ των ζωτικών αναγκών του υποκειμένου, ως απλό φορέα των λειτουργιών της θρέψης και της φροντίδας. Υπογραμμίζει ότι η σχέση μητέρας-παιδιού κυριαρχείται από τη διαμεσολάβηση του σημαίνοντος και τη μετάπλαση των αντικειμένων ικανοποίησης σε αντικείμενα συμβολικής δωρεάς. Η παρουσία-απουσία της μητέρας αποκτά σημαίνουσα διάσταση, οδηγώντας στη συμβολοποίηση ενός αινιγματικού στοιχείου, ενός ανικανοποίητου ή ακόρεστου στοιχείου, της «επιθυμίας» της. Το αντικείμενο της μητρικής επιθυμίας ερμηνεύεται από το υποκείμενο ως «φαλλός», σύμβολο αυτού που της λείπει. Με άλλα λόγια, πίσω από τη μητέρα και τη μητρική στοργή προβάλλει η γυναίκα, δηλαδή η έμφυλη απόλαυσή της, την οποία το παιδί θα διαπιστώσει ότι δεν μπορεί να κορέσει.

Η γυναικεία σεξουαλικότητα, την οποία ο Φρόιντ ιδιοφυώς συνέλαβε μέσα από τη θεματική του φανταστικού εννουχισμού, έρχεται επομένως να περιπλέ-

6. Διαρκής, αν και συχνά υπόρρητος, είναι ο διάλογος του Λακάν με τις θέσεις της Μέλανι Κλάιν.

ζει την υποτιθέμενη «απλή» σχέση μητέρας-παιδιού. Το ομιλούν ον συλλαμβάνει τη διαφορά των φύλων σε συνάρτηση με τη συμβολική έλλειψη ενός φαντασιακού φαλλού. Ο γυναικείος «ευνουχισμός» εισάγει το τραύμα της σεξουαλικότητας – απειλή για το αγόρι ή φθόνος (*Penisneid*) για το κορίτσι – στο επίκεντρο της ασυνείδητης προβληματικής του κάθε ανθρώπινου όντος. Οι κλινικές περιπτώσεις που διανθίζουν το τέταρτο σεμινάριο, είτε πρόκειται για φοβίες (μικρή Σάντι, μικρός Χανς) είτε για γυναικείες παθολογίες (Ντόρα, Νεαρή ομοφυλόφιλη), απεικονίζουν διάφορους τρόπους με τους οποίους ένα υποκείμενο τα βγάζει πέρα με την έμφυλη απόλαυση, όταν βρεθεί, όπως ο Χανς, «μπροστά στην αιφνίδια γι' αυτόν ενεργοποίηση του αινίγματος του φύλου του και της ύπαρξής του».⁷

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ, «η θέση που αναπτύσσει αυτό το σεμινάριο είναι ότι το πρόβλημα της φαλλικής απόλαυσης δεν μπορεί να λυθεί υπό την επικυριαρχία της μητέρας, και μάλιστα δεν μπορεί ούτε καν να τεθεί. Γι' αυτό και έχει καθεστώδες αινίγματος [...], δηλαδή δεν αποτελεί ακόμη πρόβλημα. Δεν καθίσταται πρόβλημα παρά μόνο χάρη στη συμβολοποίηση, στην πρόοδο της συμβολοποίησης. Δεν λύνεται παρά μόνο υπό την επικυριαρχία του πατέρα».⁸ Από αυτή την άποψη, η συμβολική επενέργεια του πατέρα έρχεται να μεταφράσει την επικυριαρχία της γλώσσας επί του ναρκισσισμού, της σημαίνουσας άρθρωσης επί του ενορμητικού σώματος. Ο Λακάν του τέταρτου σεμιναρίου πιστεύει ότι το λιβιδινικό υπόστρωμα του υποκειμένου – νοούμενο εδώ ως φαντασιακό – μπορεί να συμβολοποιηθεί, να νοηματοδοτηθεί φαλλικά και να καταστεί ερμηνεύσιμο. Από εκεί πηγάζει η διάχυτη αισιοδοξία αυτής της περιόδου της διδασκαλίας του.

Η πρωτοκαθεδρία της συμβολικής δομής

Αν κάτι κυριαρχεί σε όλη την έκταση του βιβλίου, είναι ο τρόπος άρθρωσης του συμβολικού με το φαντασιακό, ένας τρόπος που απέχει πολύ από την ισοτιμία των δύο πεδίων – των τριών όταν προσθέσουμε και το πραγματικό –, η οποία διέπει την εννοιολογική συγκρότηση του βορρόμειου κόμβου, κατά την ύστερη φάση της διδασκαλίας του Λακάν. Εδώ κυριαρχεί ένα είδος υπεροχής του συμβολικού έναντι του φαντασιακού. Αυτό αποτυπώνεται σε κλινικό επίπεδο μέσω της έννοιας της δομής, της δομικής ανάλυσης των κλινικών δεδομένων. Σε καθεμία από τις κλινικές περιπτώσεις που εξετάζει σε τούτο το σεμινάριο ο Λακάν, βασικό του μέλημα είναι να συγκροτήσει τον δομικό της κάναβο και να υπογραμμίσει τις μετακινήσεις, τις εναλλαγές των στοιχείων που οδηγούν στην επίλυση του προβλήματος, μετακινήσεις και εναλλαγές που αποτελούν το βασικό συστατικό της συμβολικής αποτελεσματικότητας.

7. J. Lacan, «L'instance de la lettre...», *Écrits*, ό.π., σ. 519.

8. J.-A. Miller, Κύκλος μαθημάτων με γενικό τίτλο *Donc*, Μάθημα της 2ας Μαρτίου 1994 (ανέκδοτο).

Όπως τονίζει ο Μιλέρ, ο Λακάν επιχειρεί εδώ «μια απόπειρα δυναμικής τυποποίησης [formalisation], διαχρονικής τυποποίησης, δηλαδή μια απόπειρα όχι μόνο να γράψει τις μόνιμες, θεμελιακές συντεταγμένες της θεραπείας, αλλά και να τυποποιήσει όσα λέγονται στη θεραπεία, τη μεταβατικότητα των όσων λέγονται, να τυποποιήσει ό,τι συμβαίνει και όχι μόνο να τυποποιήσει τη δομή. Το να τυποποιηθούν τρόπον τινά τα συμβάντα του λεχθέντος στη θεραπεία, είναι κάτι που σημαίνει πως η κεντρική έννοια που επεξεργάζεται ο Λακάν είναι η έννοια της δομής μαζί με τους μετασηματισμούς της».⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο τρόπος με τον οποίο μετατοπίζονται οι κομβικοί όροι στις τέσσερις θέσεις του σχήματος L κατά την ανάλυση των περιπτώσεων της Ντόρας και της Νεαρής ομοφυλόφιλης (βλ. τα κεφ. Ζ' και Η').

Ο συνδυαστικός χαρακτήρας της δομής, δηλαδή οι δυνατότητες μετάθεσης των σημασιόντων, αξιοποιείται επανειλημμένα στη διάρκεια του σεμιναρίου. Τον ξαναβρίσκουμε στο τρίπτυχο ματαιώση-στέρηση-ευνουχισμός, μία από τις πιο εμβληματικές κατασκευές αυτού του βιβλίου, όπου βλέπουμε τους όρους να εναλλάσσονται στον κίναβο που σχηματίζουν οι κατηγορίες φορέας, έλλειψη, αντικείμενο αρθρωμένες με τα τρία πεδία συμβολικό, φαντασιακό, πραγματικό. Είναι, τηρουμένων των αναλογιών, ένα θεωρητικό εγχείρημα που υπακούει σε μια λογική αντίστοιχη εκείνης που διέπει τη συγκρότηση των τεσσάρων λόγων, στο δέκατο έβδομο σεμινάριο.¹⁰

Ο Γάλλος ψυχαναλύτης, στην πρώτη περίοδο της διδασκαλίας του, εμπνέεται από τον γλωσσικό δομισμό του Σοσύρ και του Γιάκομπσον, καθώς και από τον ανθρωπολογικό δομισμό του Λεβί-Στρος, μπολιάζοντας τους όμως με την εγγεληνική διαλεκτική: «Για τον Λακάν –σημειώνει ο Μιλέρ– είναι ουσιώδες να δοθεί έμφαση στον συνδυαστικό χαρακτήρα της δομής, δηλαδή στις δυνατότητες μετάθεσης, διότι ακριβώς αυτό συντελεί στη συναρμογή δομής και διαλεκτικής. Και μάλιστα θα λέγαμε ότι ο Λακάν είναι ο μόνος που προάγει αυτή τη συναρμογή, διότι, αντίθετα, οι στρουκτουραλιστές εν γένει υπήρξαν αντι-διαλεκτικοί».¹¹

Η εγγεληνική *Aufhebung* του φαντασιακού, δηλαδή η αναίρεση της εικόνας και η ανύψωσή της σε σύμβολο, είναι ο βασικός τελεστής της συμβολικής πρωτοκαθεδρίας. Η συμβολοποίηση της μητέρας μέσα από τη διαλεκτική της παρουσίας-απουσίας· η σημαίνουσα αναγωγή της φαλλικής εικόνας, επίσης παρούσας ή απούσας σύμφωνα με τον παιδικό τρόπο πρόσληψης της έμφυλης διαφοράς· η υποκειμενική εγγραφή του απαγορευτικού τρίτου πόλου, του συμβολικού πατέ-

9. J.-A. Miller, «La logique de la cure du petit Hans selon Lacan» (1993), *La Cause freudienne*, 69, σ. 97.

10. Ζακ Λακάν, *Σεμινάριο δέκατο έβδομο. Το αντίστροφο της ψυχανάλυσης*, μεταγραφή κειμένου Ζακ-Αλέν Μιλέρ, μετ. Ντόρα Περγέση, Νατάσα Κατσογιάννη, Φώτης Σιατίτσας, Μαργαρίτα Φίλη, Δημήτρης Βεργέτης, επιμ. Δ. Βεργέτης, Ντ. Περγέση, Βλ. Σκολιδής, Ψυχογιός, Αθήνα 2014.

11. J.-A. Miller, Κύκλος μαθημάτων με γενικό τίτλο *L'Un tout seul* (Το ολομόναχο Ένα), Μάθημα της 26ης Ιανουαρίου 2011 (ανέκδοτο).

ρα, είτε μέσω του φοβικού σημαίνοντος είτε μέσω μιας διττής μητρικής φιγούρας (η γιαγιά στον μικρό Χανς, η Αγία Άννα στο εικονολογικό σύμπαν του Λεονάρντο)· ιδού χαρακτηριστικά δείγματα της κομβικής αυτής διεργασίας, μέσω της οποίας τα φαντασιακά στοιχεία μιας ιστορίας –στοιχεία απολαυσιακά, σύμφωνα με τη μεταγενέστερη ορολογία– μετουσιώνονται σε σημαίνοντα ικανά να μετατεθούν και να ερμηνευτούν.

Ευχαριστίες

Το τέταρτο σεμινάριο είναι ένα σεμινάριο μαχητικό και αισιόδοξο. Ανήκει στην περίοδο κατά την οποία ο Λακάν συγκροτεί το βασικό θεωρητικό του οπλοστάσιο αξιοποιώντας όλες τις δυνατότητες που του παρέχει η γλωσσική σύλληψη του ασυνειδήτου. Ο Γάλλος ψυχαναλύτης βρίσκεται σε κορυφαία στιγμή της επινοητικότητάς του. Η τριετία 1956-1958 είναι μακράν η πιο παραγωγική στην πολύχρονη διαδρομή της διδασκαλίας του: η ποσότητα και το στοχαστικό σφρίγος των γραπτών αυτής της περιόδου δεν συγκρίνονται με καμίας άλλης. Αντίστοιχη είναι και η αναγνωστική ευφορία που δημιουργεί ετούτο το βιβλίο.

Το μεταφραστικό εγχείρημα πέρασε από πολλές φάσεις και γνώρισε διάφορες καθυστερήσεις. Τα πέντε πρώτα κεφάλαια ολοκληρώθηκαν αμέσως μετά την κυκλοφορία του τρίτου σεμιναρίου από το ίδιο μεταφραστικό δίδυμο, αλλά η συνεργασία διακόπηκε. Το υπόλοιπο βιβλίο μεταφράστηκε αργότερα με την πρόθυμη συνδρομή της Ανθής Αθανασιάδου και της Νινέττας Δυοβουνιώτου. Το σύνολο αναπλάστηκε και ενοποιήθηκε από τον υπογράφο, ο οποίος ευθύνεται πλήρως για τις μεταφραστικές επιλογές καθώς και για τυχόν αβλεψίες ή σφάλματα. Ακολουθήσαμε και πάλι τον μεταφραστικό γνώμονα που έχουμε εκθέσει στον πρόλογο του τρίτου σεμιναρίου.¹²

Αφανείς υποστηρικτές της μεταφραστικής προσπάθειας υπήρξαν, όπως πάντα, όλοι εκείνοι με τους οποίους μοιραστήκαμε κατά καιρούς τη μεταβίβαση εργασίας που υποκινούν τα κείμενα του Λακάν, είτε συμμετέχοντας από κοινού σε καρτέλ της Νέας Λακανικής Σχολής Ψυχανάλυσης γύρω από το συγκεκριμένο σεμινάριο, είτε σχολιάζοντας μεταφρασμένα αποσπάσματά του σε μαθήματα του Κέντρου Ψυχαναλυτικών Ερευνών της Αθήνας. Τους φίλους που βοήθησαν σε ειδικά θέματα, τους ευχαριστούμε ονομαστικά στις οικείες σημειώσεις. Επίσης ευχαριστούμε θερμά το προσωπικό των εκδόσεων Ψυχογίος για την υπομονή και την ευσυνειδησία με την οποία ολοκλήρωσαν το εκδοτικό έργο.

Βλάσης Σκολίδης

12. Ζ. Λακάν, Σεμινάριο τρίτο. Οι ψυχώσεις, μεταγραφή κειμένου Ζ.-Α. Μιέρ, μετ. Ρούλη Χριστοπούλου, Βλ. Σκολίδης, επιμ. Βλ. Σκολίδης, Ψυχογίος, Αθήνα 2013², σσ. 13-14.

JACQUES LACAN
LE SÉMINAIRE *livre IV*

La relation d'objet

SEUIL

ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΕΙΨΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ

Α΄

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το σχήμα σαν Z
Το αντικείμενο που χάνεται και επανευρίσκεται
Μαργαριτάρια
Το αντικείμενο, το άγχος, το χάσμα
Το φετίχ και το φοβικό αντικείμενο

Εφέτος θα μιλήσουμε για ένα θέμα στο οποίο η ιστορική εξέλιξη της ψυχανάλυσης, ή ό,τι ονομάζουμε έτσι, θα μπορούσε να δώσει, με αρθρωμένο ή μη τρόπο, κεντρική θέση ως προς τη θεωρία και την πρακτική. [11]

Αυτό το θέμα είναι η σχέση αντικειμένου.

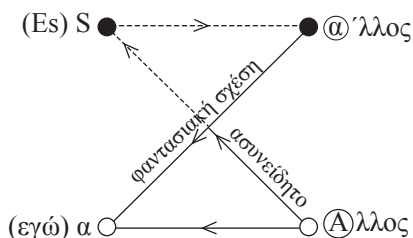
Γιατί δεν το διάλεξα όταν αρχίσαμε αυτά τα σεμινάρια, ενώ ήταν ήδη επίκαιρο, πρωταρχικό, κρίσιμο; Ακριβώς για τον λόγο που οδηγεί στο δεύτερο μέρος του τίτλου μου – *και οι φροϊδικές δομές*.¹

Αυτό το θέμα δεν θα μπορούσε, πράγματι, να εξεταστεί, παρά μόνο αφού πάρει κανείς κάποια απόσταση από το ζήτημα. Έπρεπε αρχικά να στρέψουμε τον προβληματισμό μας σε αυτό που στοιχειοθετεί τις δομές στις οποίες ο Φρόνιτ μάς έδειξε ότι κινείται και δρα η ψυχανάλυση, και ειδικότερα την περίπλοκη δομή της σχέσης ανάμεσα στα δύο υποκείμενα που παρευρίσκονται στην ψυχανάλυση, δηλαδή τον αναλυόμενο και τον αναλυτή. Σ' αυτό ακριβώς αφιερώθηκαν τα τρία χρόνια σχολιασμού και κριτικής των κειμένων του Φρόνιτ, τα οποία σας υπενθυμίζω εν συντομία.

Ο πρώτος χρόνος εξέτασε τα ίδια τα στοιχεία της τεχνικής καθοδήγησης της θεραπείας, δηλαδή τις έννοιες της μεταβίβασης και της αντίστασης. Ο δεύτερος χρόνος επικεντρώθηκε στο υπόβαθρο της φροϊδικής εμπειρίας και ανακάλυψης, δηλαδή στην έννοια του ασυνειδήτου, σχετικά με την οποία νομίζω ότι σας έδειξα επαρκώς πως είναι η έννοια που επέβαλε στον Φρόνιτ να εισαγάγει τις βασικές αρχές, κυριολεκτικά παράδοξες στο επίπεδο της διαλεκτικής, οι οποίες εμφανίζονται στο *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης*. Τέλος, τον τρίτο χρόνο, σας έδωσα ένα έκδηλο παράδειγμα της απόλυτης αναγκαιότητας που

υπάρχει να απομονώσουμε εκείνη την ουσιαστική άρθρωση του συμβολισμού που ονομάζεται σημαίνον, προκειμένου να καταλάβουμε το σιδήποτε, μιλώντας από ψυχαναλυτική άποψη, στο καθαυτό παρανοϊκό πεδίο των ψυχώσεων.²

- [12] Ολοκληρώνοντας αυτά τα χρόνια κριτικής, είμαστε πλέον εξοπλισμένοι με ορισμένους όρους και σχήματα. Η χωρική διάσταση των τελευταίων δεν πρέπει να εκλαμβάνεται με τη διαισθητική έννοια του όρου *σχήμα*, αλλά με μια άλλη έννοια, απολύτως θεμιτή, η οποία είναι τοπολογική – δεν πρόκειται για εντοπισμούς θέσεων, αλλά για σχέσεις τόπων, παρεμβολή για παράδειγμα, ή διαδοχή, αλληλουχία.³ Η επεξεργασία μας κορυφώνεται σ' ένα σχήμα που μπορούμε να το πούμε *το σχήμα*, και το οποίο είναι το εξής –

Το Σχήμα

Το σχήμα αυτό εγγράφει καταρχάς τη σχέση του υποκειμένου με τον Άλλο. Έτσι όπως αυτή στοιχειοθετείται στην αρχή της ανάλυσης, είναι η δυναμική σχέση λόγου [parole]⁴ με την οποία το υποκείμενο προσλαμβάνει από τον Άλλο το ίδιο του το μήνυμα, υπό μορφή ασυνείδητου λόγου. Αυτό το μήνυμα είναι απαγορευμένο για το υποκείμενο, που το παραγνωρίζει βαθύτατα, είναι μήνυμα παραμορφωμένο, σταματημένο, αιχμαλωτισμένο, λόγω της παρεμβολής της φαντασιακής σχέσης μεταξύ α και α' , ανάμεσα στο εγώ και τον Άλλο, ο οποίος είναι το τυπικό του αντικείμενο. Η φαντασιακή σχέση, που είναι μια σχέση κατ' ουσίαν αλλοτριωμένη, διακόπτει, επιβραδύνει, αναστέλλει, αντιστρέφει τις περισσότερες φορές, παραγνωρίζει βαθύτατα τη σχέση λόγου ανάμεσα στο υποκείμενο και τον Άλλο, τον μεγάλο Άλλο [με Άλφα κεφαλαίο], αυτόν ο οποίος είναι ένα άλλο υποκείμενο, ένα υποκείμενο κατεξοχήν ικανό να εξαπατά.⁵

Ετούτο το σχήμα, δεν είναι μάταιο που έχει εισαχθεί στην ψυχαναλυτική εμπειρία, βλέποντας το πώς η τελευταία διατυπώνεται σήμερα από έναν όλο και μεγαλύτερο αριθμό ψυχαναλυτών, οι οποίοι καθιστούν επικυρίαρχη στην ψυχαναλυτική θεωρία τη σχέση αντικειμένου ως πρωτογενή, χωρίς ωστόσο να την σχολιάζουν περαιτέρω. Εστιάζουν επάνω της τη διαλεκτική της αρχής της ευχαρίστησης και της αρχής της πραγματικότητας, και βασιζόμαστε στην ψυχανα-

λυτική πρόοδο σε μια αναδιευθέτηση της σχέσης του υποκειμένου με το αντικείμενο – που θεωρείται δυαδική σχέση–, η οποία υποτίθεται πως είναι, προσθέτουν αναφερόμενοι στην ψυχαναλυτική κατάσταση, εξαιρετικά απλή. Ε, λοιπόν, αυτή τη σχέση του υποκειμένου με το αντικείμενο που τείνει όλο και περισσότερο να καταλάβει το επίκεντρο της ψυχαναλυτικής θεωρίας, αυτήν ακριβώς θα θέσουμε εμείς υπό εξέταση.

Άπαξ και η σχέση αντικειμένου ως δυαδική αναχθεί συγκεκριμένα στη γραμμή *α-α΄* του σχήματός μας, μπορούμε άραγε με βάση αυτό να κατασκευάσουμε ικανοποιητικά το σύνολο των φαινομένων που προσφέρονται στην κλινική μας παρατήρηση στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής εμπειρίας; Αυτό το εργαλείο είναι άραγε από μόνο του σε θέση να επιτρέψει να ανταποκριθούμε στα δεδομένα; Το πιο σύνθετο σχήμα που αντιπαραθέσαμε σ΄ αυτό, μπορούμε να το παραμελήσουμε; Και μήπως πρέπει να το απορρίψουμε;

[13]

Για το γεγονός ότι η σχέση αντικειμένου έχει γίνει, τουλάχιστον φαινομενικά, το πρώτιστο θεωρητικό στοιχείο στην επεξήγηση της ψυχανάλυσης, θα σας δώσω μια συνεκτική μαρτυρία από ένα συλλογικό σύγγραμμα που δημοσιεύτηκε πρόσφατα, για το οποίο, πράγματι, ο όρος συλλογικό είναι πολύ ταιριαστός.⁶ Δεν μπορώ να πω ότι σας συνιστώ να εντρυφήσετε. Θα δείτε εκεί από την αρχή ως το τέλος τη σχέση αντικειμένου να αξιοποιείται και να προάγεται με τρόπο που οπωσδήποτε δεν είναι πάντα τόσο ικανοποιητικός ως προς την άρθρωση των πραγμάτων, αλλά που έχει ασφαλώς εντυπωσιακή μονοτονία και ομοιομορφία. Θα δείτε τη σχέση αντικειμένου να προάγεται σ΄ ένα άρθρο με τίτλο *Εξέλιξη της ψυχανάλυσης*, και, σαν τελευταία λέξη αυτής της εξέλιξης, θα δείτε στο άρθρο *Η ψυχαναλυτική κλινική* μια παρουσίαση αυτής της κλινικής που την επικεντρώνει εξ ολοκλήρου στη σχέση αντικειμένου. Ίσως να σας έδινά κάποια ιδέα για το πού μπορεί να φτάσει μια τέτοια παρουσίαση.⁷

Το σύνολο είναι πολύ εντυπωσιακό. Βλέπουμε κάποιους θεράποντες της ψυχανάλυσης να προσπαθούν να οργανώσουν τις σκέψεις τους, την κατανόηση που μπορεί να έχουν για την ίδια τους την εμπειρία γύρω από τη σχέση αντικειμένου, η οποία δεν φαίνεται να τους δίνει πλήρη και απόλυτη ικανοποίηση, αλλά, από την άλλη, δεν παύει να προσανατολίζει την πρακτική τους και να την διαποτίζει βαθύτητα. Δεν μπορούμε να πούμε πως το γεγονός ότι συλλαμβάνουν την εμπειρία τους σε τούτο το πεδίο αναφοράς δεν έχει συνέπεια στους τρόπους που παρεμβαίνουν, στον προσανατολισμό που δίνουν στην ανάλυση, και, παράλληλα, στα αποτελέσματά της. Είναι κάτι που δεν μπορεί κανείς να το παραγνωρίσει, ακόμη και με μια απλή ανάγνωση. Η ψυχαναλυτική θεωρία και η πρακτική, το λέγαμε ανέκαθεν, δεν γίνεται να διαχωριστούν η μία από την άλλη, και από τη στιγμή που κάποιος συλλαμβάνει την εμπειρία σε μια ορισμένη κατεύθυνση, είναι αναπόφευκτο και να την οδηγήσει προς αυτή την κατεύθυνση. Βέβαια, τα πρακτικά αποτελέσματα απλώς αγνοδιαγράφονται.

Σαν εισαγωγή στο ζήτημα της σχέσης αντικειμένου, και συγκεκριμένα στο κατά πόσον είναι θεμιτό, είναι βάσιμο ή όχι, να της προσδώσουμε κεντρική κα-

τάσταση στην ψυχαναλυτική θεωρία, θα σας υπενθυμίσω τουλάχιστον εν συντομία τι οφείλει, ή δεν οφείλει, η εν λόγω έννοια στον ίδιο τον Φρόιντ. Θα το κάνω καταρχάς διότι αποτελεί για μας ένα είδος οδηγού, και έχουμε σχεδόν υιοθετήσει εδώ έναν τεχνικό περιορισμό, να ξεκινάμε με αφετηρία το φροϊδικό σχόλιο.

[14] Διαισθάνθηκα μάλιστα σ' εσάς εφέτος κάποιους προβληματισμούς, αν όχι ανησυχίες, γύρω από το εάν θα ξεκινούσα ή όχι από φροϊδικά κείμενα. Και είναι οπωσδήποτε πολύ δύσκολο, όσον αφορά τη σχέση αντικειμένου, να ξεκινήσει κανείς από τα ίδια τα κείμενα του Φρόιντ, διότι αυτή η σχέση δεν υπάρχει εκεί. Μιλάω, φυσικά, γι' αυτό που δηλώνεται εδώ⁸ πολύ επίσημα ως παρέκκλιση από την ψυχαναλυτική θεωρία. Χρειάζεται επομένως να ξεκινήσω από πρόσφατα κείμενα και, παράλληλα, από κάποια κριτική των θέσεών τους. Αντιθέτως, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οφείλουμε εντέλει να αναφερθούμε στις φροϊδικές θέσεις, και, ταυτόχρονα, δεν γίνεται να μην αναφέρουμε, έστω εν τάχει, όσα, μέσα στις βασικές καθαρά φροϊδικές θεματικές, περιστρέφονται γύρω από την ίδια την έννοια του αντικειμένου.

Αυτό δεν θα μπορέσουμε στην αρχή να το αναπτύξουμε λεπτομερώς. Θα το συναντήσουμε για την ακρίβεια στο τέλος, και θα πρέπει να το τεκμηριώσουμε.

Θέλω λοιπόν απλώς να κάνω μια σύντομη υπενθύμιση, την οποία ούτε καν θα μπορούσαμε να διανοηθούμε εάν δεν είχαν προηγηθεί τα τρία χρόνια συνεργασίας μας στην ανάλυση κειμένων, και εάν δεν είχατε ήδη συναντήσει μαζί μου, με διάφορες μορφές, το θέμα του αντικειμένου.

1

Στον Φρόιντ γίνεται λόγος, φυσικά, για αντικείμενο. Η τελευταία υποδιαίρεση των *Τριών δοκιμίων για τη θεωρία της σεξουαλικότητας* επιγράφεται συγκεκριμένα *Η εύρεση του αντικειμένου*, *Die Objektfindung*.⁹ Γίνεται εμμέσως λόγος για το αντικείμενο κάθε φορά που ενεργοποιείται η έννοια της πραγματικότητας. Γίνεται ακόμη λόγος γι' αυτό μ' έναν τρίτο τρόπο κάθε φορά που ενέχεται η αμφιθυμία ορισμένων θεμελιακών σχέσεων, δηλαδή το γεγονός ότι το υποκείμενο γίνεται αντικείμενο για τον άλλο, ότι υπάρχει ένας ορισμένος τύπος σχέσεων κατά τον οποίο η αμοιβαιότητα μέσω ενός αντικειμένου είναι έκδηλη, και μάλιστα συγκροτητική.

Θα ήθελα να δώσω πολύ μεγαλύτερη έμφαση στους τρεις τρόπους με τους οποίους μας εμφανίζονται οι έννοιες που σχετίζονται με το απέναντι αντικείμενο. Εάν ανατρέξετε στο τρίτο κεφάλαιο των *Τριών δοκιμίων*, θα δείτε κάτι που είναι ήδη παρόν από την εποχή που γράφτηκε ο *Entwurf*, κείμενο για το οποίο σας υπενθυμίζω ότι δημοσιεύτηκε χάρη σ' ένα ιστορικό ατύχημα, διότι όχι μόνο ο Φρόιντ δεν ήθελε να δημοσιευτεί, αλλά μπορούμε να πούμε ότι δημοσιεύτηκε ενάντια στη θέλησή του.¹⁰ Ανατρέχοντας εντούτοις σ' αυτό το πρώτο προσχέδιο της ψυχολογίας του, βρίσκουμε την ίδια διατύπωση αναφο-

ρικά με το αντικείμενο. Ο Φρόνιτ επιμένει στο εξής, ότι ο κάθε τρόπος που έχει ο άνθρωπος να βρίσκει το αντικείμενο είναι, και δεν είναι παρά μόνο, το επακόλουθο μιας τάσης που αφορά ένα χαμένο αντικείμενο, ένα αντικείμενο που πρέπει να επανευρεθεί.

[15]

Δεν πρόκειται διόλου για το αντικείμενο που στη μοντέρνα θεωρία θεωρείται ως το πλήρως ικανοποιητικό αντικείμενο, το τυπικό αντικείμενο, το κατεξοχήν αντικείμενο, το αρμονικό αντικείμενο, το αντικείμενο που θεμελιώνει τον άνθρωπο σε μια ενδεδειγμένη πραγματικότητα, στην πραγματικότητα που αποδεικνύει την ωριμότητα, – το περίφημο γενετήσιο αντικείμενο.¹¹ Είναι εντυπωσιακό να βλέπει κανείς ότι τη στιγμή που διαμορφώνει τη θεωρία της ενστικτικής¹² εξέλιξης όπως αυτή αναδεικνύεται από τις πρώτες ψυχαναλυτικές εμπειρίες, ο Φρόνιτ μας υποδεικνύει ότι το αντικείμενο συλλαμβάνεται μέσω μιας αναζήτησης του χαμένου αντικειμένου. Το αντικείμενο αυτό, που αντιστοιχεί σε προχωρημένο στάδιο της ωρίμανσης των ενστίκτων, είναι ένα αντικείμενο που έχει επανευρεθεί, το επανευρεθέν αντικείμενο του πρώτου απογαλακτισμού, το αντικείμενο που υπήρξε αρχικά το σημείο πρόσδεσης των πρώτων ικανοποιήσεων του παιδιού.

Είναι σαφές ότι εγκαθίσταται μια δυσαρμονία εξαιτίας και μόνο αυτής της επανάληψης. Μια νοσταλγία συνδέει το υποκειμένο με το χαμένο αντικείμενο, διαμέσου της οποίας ασκείται όλη η προσπάθεια της αναζήτησης. Σηματοδοτεί δε την επανεύρεση ως ανέφικτη επανάληψη, αφού για την ακρίβεια δεν πρόκειται για το ίδιο αντικείμενο, δεν θα μπορούσε να είναι το ίδιο. Η κυριαρχία αυτής της διαλεκτικής θέτει στο επίκεντρο της σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου μια εγγενή ένταση, που συντελεί ώστε εκείνο που αναζητείται δεν αναζητείται με την ίδια ιδιότητα όπως αυτό που θα βρεθεί. Το νέο αντικείμενο αναζητείται διαμέσου της αναζήτησης μιας περασμένης και ξεπερασμένης ικανοποίησης, ενώ βρίσκεται και συλλαμβάνεται αλλού απ' ό,τι στο σημείο όπου αναζητείται. Υφίσταται εδώ μια εγγενής απόσταση που εισάγεται από το κατ' ουσίαν συγκρουσιακό στοιχείο που ενέχει κάθε αναζήτηση του αντικειμένου. Αυτή είναι η πρώτη μορφή με την οποία εμφανίζεται η σχέση αντικειμένου στον Φρόνιτ.

Για να δοθεί όλη η έμφαση σε αυτό που υπογραμμίζω εδώ, θα έπρεπε να δεχτούμε να το διατυπώσουμε με όρους φιλοσοφικά επεξεργασμένους. Εάν δεν το κάνω, σκοπίμως, είναι γιατί το κρατάω για τη στιγμή όπου θα επανέλθουμε σ' αυτόν τον όρο. Εκείνοι όμως για τους οποίους ετούτοι οι όροι έχουν ήδη ένα νόημα μέσα από κάποιες φιλοσοφικές γνώσεις, μπορούν ήδη να διακρίνουν όλη την απόσταση που χωρίζει τη φροϊδική σχέση του υποκειμένου με το αντικείμενο, από τις αντιλήψεις που προηγούνται, και οι οποίες βασίζονται στην ιδέα του ενδεδειγμένου αντικειμένου, του εκ των προτέρων αναμενόμενου αντικειμένου, του σύμφυτου με την ωρίμανση του υποκειμένου. Η πλατωνική προοπτική βασίζει κάθε αντίληψη του αντικειμένου στην αναγνώριση, τη μνημική ανάκληση, ενός τρόπου τινά προδιαμορφωμένου προτύπου.¹³ [Αυτή η προοπτική] διαχωρίζεται, ένεκα όλης της απόστασης που υπάρχει ανάμεσα στην νεωτερική εμπειρία και την αρχαία εμπειρία, από την ιδέα που βρίσκουμε

[16] στον Κίρκεγκορ στο πεδίο της επανάληψης, επανάληψη που αναζητείται συνεχώς αλλά δεν ικανοποιείται ποτέ. Από τη φύση της, η επανάληψη αντιτίθεται στη μνημική ανάκληση. Ως τέτοια είναι πάντοτε αδύνατον να κορροστεί. Σε αυτό ακριβώς το πεδίο τοποθετείται η φροϊδική έννοια της επανεύρεσης του χαμένου αντικειμένου.

Θα συγκρατήσουμε ετούτο το κείμενο, το οποίο καταδεικνύει ότι ο Φρόιντ θέτει εξαρχής την έννοια του αντικειμένου στο πλαίσιο μιας βαθύτατα συγκρουσιακής σχέσης του υποκειμένου με τον κόσμο του. Πώς θα μπορούσε να είναι διαφορετικά, αφού, ήδη από εκείνη την εποχή, τίθεται ουσιαστικά το θέμα της αντιδιαστολής της αρχής της πραγματικότητας από την αρχή της ευχαρίστησης;

Αρχή της ευχαρίστησης και αρχή της πραγματικότητας δεν είναι δυνατόν να αποσπαστούν η μία από την άλλη. Θα έλεγα μάλιστα πως εμπλέκονται και εμπειρεύονται η μία με την άλλη σε διαλεκτική σχέση.

Η αρχή της πραγματικότητας συγκροτείται από ό,τι επιβάλλεται για να ικανοποιηθεί η αρχή της ευχαρίστησης, δεν είναι παρά η προέκτασή της, και, αντιστρόφως, εμπειρεύει, στη δυναμική της και στη βασική της αναζήτηση, τη θεμελιακή ένταση της αρχής της ευχαρίστησης. Παραμένει ωστόσο το γεγονός ότι ανάμεσα στις δύο, και αυτό είναι το ουσιαστικό που κομίζει η φροϊδική θεωρία, υπάρχει χάσμα, που δεν θα υπήρχε λόγος να το διακρίνουμε εάν η μία ήταν απλώς η συνέχεια της άλλης. Η αρχή της ευχαρίστησης τείνει όντως να πραγματώνεται σε βαθύτατα εξωπραγματικά μορφώματα, ενώ η αρχή της πραγματικότητας συνεπάγεται την ύπαρξη μιας οργάνωσης ή μιας συγκρότησης διαφορετικής και αυτόνομης, η οποία περιλαμβάνει πως ό,τι συλλαμβάνει μπορεί ακριβώς να είναι κατά βάση διαφορετικό από ό,τι είναι επιθυμητό. Αυτή η σχέση εισάγει από μόνη της στη διαλεκτική του υποκειμένου και του αντικειμένου έναν άλλο όρο, που τίθεται εδώ ως αμετάκλητος [irréductible].

Όπως ακριβώς το υποκείμενο, καθώς είδαμε προ ολίγου, προορίζεται πάντοτε, όσον αφορά τις πρωταρχικές του απαιτήσεις, για μια επιστροφή, που είναι ως εκ τούτου επιστροφή ανέφικτη, έτσι και η πραγματικότητα βρίσκεται, όπως δείχνει η συνάρθρωση της αρχής της πραγματικότητας και της αρχής της ευχαρίστησης, σε εγγενή αντίθεση με αυτό που αναζητεί η [ενορμητική] τάση. Με άλλα λόγια, η ικανοποίηση της αρχής της ευχαρίστησης, που είναι πάντα λανθάνουσα, υποβόσκουσα, σε κάθε εξάσκηση της δημιουργίας του κόσμου, τείνει πάντα λίγο-πολύ να πραγματώνεται με μορφή λιγότερο ή περισσότερο ψευδαισθητική. Η οργάνωση που υποβόσκει στο εγώ, η οργάνωση της [ενορμητικής] τάσης του υποκειμένου ως τέτοιου, έχει πάντα τη θεμελιακή δυνατότητα να ικανοποιείται μέσα από μια εξωπραγματική, ψευδαισθητική πραγμάτωση. Ιδού η άλλη θέση στην οποία δίνει μεγάλη έμφαση ο Φρόιντ, και μάλιστα ήδη από την *Traumdeutung*,¹⁴ δηλαδή από την πρώτη πλήρη και αρθρωμένη διατύπωση που έκανε της αντιδιαστολής της αρχής της πραγματικότητας και της αρχής της ευχαρίστησης.

[17] Αυτές οι δύο θέσεις δεν είναι αρθρωμένες ως τέτοιες, η μία με την άλλη. Το γεγονός ότι εμφανίζονται στον Φρόιντ ως ξεχωριστές, καταδεικνύει ότι η ανάπτυξη δεν επικεντρώνεται γύρω από τη σχέση υποκειμένου με αντικείμενο. Εάν

ο καθένας από αυτούς τους δύο όρους βρίσκει τη θέση του σε διαφορετικά σημεία της φροϊδικής διαλεκτικής, είναι για τον απλό λόγο ότι σε καμία περίπτωση η σχέση υποκειμένου-αντικειμένου δεν είναι κεντρική.

Αν αυτή η σχέση μπορεί να φανεί ότι βρίσκει έρεισμα με τρόπο άμεσο και δίχως χάσμα, τούτο συμβαίνει μόνο όταν πρόκειται για τις λεγόμενες από τότε προγενετήσιες σχέσεις,¹⁵ βλέπω-με βλέπουν, επιτίθεται-μου επιτίθενται, παθητικό-ενεργητικό. Το υποκείμενο βιώνει αυτές τις σχέσεις με τρόπο που ενέχει πάντα, λιγότερο ή περισσότερο υπόρρητα, λιγότερο ή περισσότερο φανερά, την ταύτισή του με τον παρτενέρ. Αυτές οι σχέσεις βιώνονται μέσα σε αμοιβαιότητα —ο όρος είναι έγκυρος εδώ— αμφιθυμίας ανάμεσα στη θέση του υποκειμένου και εκείνη του παρτενέρ.

Σε τούτο το επίπεδο, πράγματι, εισάγεται μια σχέση του υποκειμένου και του αντικειμένου που όχι μόνο είναι άμεση και δίχως χάσμα, αλλά που είναι κυριολεκτικά σχέση ισοδυναμίας του ενός με το άλλο. Αυτή ακριβώς η σχέση είναι που μπόρεσε να δώσει πρόσχημα ώστε να τεθεί στο προσκήνιο η καθαυτό σχέση αντικειμένου. Η σχέση αμοιβαιότητας του υποκειμένου και του αντικειμένου, που αξίζει να λέγεται σχέση εν κατόπτρω, θέτει ήδη από μόνη της τόσα ζητήματα ώστε, προσπαθώντας να τα λύσω, εισήγαγα εγώ ο ίδιος στην ψυχαναλυτική θεωρία την έννοια του σταδίου του καθρέφτη.¹⁶

Τι είναι το στάδιο του καθρέφτη; Είναι η στιγμή όπου το παιδί αναγνωρίζει την ίδια του την εικόνα. Όμως το στάδιο του καθρέφτη κάθε άλλο παρά υποδηλώνει μονάχα ένα φαινόμενο που εμφανίζεται κατά την ανάπτυξη του παιδιού. Απεικονίζει τον συγκρουσιακό χαρακτήρα της δυαδικής σχέσης. Όλα όσα μαθαίνει το παιδί όταν αιχμαλωτίζεται από την ίδια του την εικόνα, είναι συγκεκριμένα η απόσταση που υπάρχει των εσωτερικών του εντάσεων, εκείνων ακριβώς που ενέχονται στη σχέση, από την ταύτιση με αυτή την εικόνα. Εδώ έγκειται, ωστόσο, αυτό που χρησίμευσε ως θέμα, ως κεντρικό σημείο, στο να τεθεί στο προσκήνιο η σχέση υποκείμενο-αντικείμενο, και να μετατραπεί σε φαινομενολογική κλίμακα στην οποία να ανάγεται έγκυρα ό,τι μέχρι τότε εμφανιζόταν μέσα από όρους, όχι μόνο πλουραλιστικούς, αλλά και συγκρουσιακούς, σαν [η κλίμακα αυτή] να εισήγαγε μια ουσιαστικά διαλεκτική σχέση ανάμεσα στους διάφορους όρους.

Ένας από τους πρώτους που έδωσε αυτή τη νέα έμφαση, αλλά όχι τόσο ωρίς όσο νομίζουν, είναι ο Καρλ Άμπραχαμ.

Μέχρι τότε, η εξέλιξη του υποκειμένου εξεταζόταν πάντα μέσω ανακατασκευής, με αναδρομικό τρόπο, έχοντας ως αφετηρία μια κεντρική εμπειρία, τη συγκρουσιακή ένταση μεταξύ συνειδητού και ασυνειδητού. Συγκρουσιακή ένταση που δημιουργείται από τούτο το θεμελιακό δεδομένο ότι εκείνο που αναζητεί η [ενορμητική] τάση είναι σκοτεινό, κι έτσι ό,τι απ' αυτό αναγνωρίζει η συνείδηση, συνιστά, καταρχάς και προπάντων, παραγνώριση. Το υποκείμενο δεν αναγνωρίζει τον εαυτό του στην τροχιά της συνείδησης, υπάρχει κάτι άλλο και ένα επέκεινα. Καθώς αυτό το επέκεινα παραγνώριζεται θεμελιακά από το υποκείμενο, και βρίσκεται έξω από την εμβέλεια της γνώσης του, τίθεται ως εκ τούτου το ζήτημα της δομής του, της προέλευσής του και του νοήματός του.

[18]

Πλην όμως, αυτή η προοπτική εγκαταλείφθηκε, με πρωτοβουλία ενός ορισμένου αριθμού προσωπικοτήτων, τις οποίες ακολούθησαν σημαντικά ρεύματα στο εσωτερικό της ψυχανάλυσης. Τα πάντα αναπροσανατολίστηκαν σε συνάρτηση μ' ένα αντικείμενο, και, πιο συγκεκριμένα, με την τελική του κατάσταση. Ενώ εμείς ξεκινάμε πηγαίνοντας προς τα πίσω για να καταλάβουμε πώς κατακτάται το τελικό σημείο, το οποίο εξάλλου δεν παρατηρείται ποτέ, αφού το ιδανικό αντικείμενο είναι κυριολεκτικά αδιανόητο – στη νέα προοπτική, αυτό το ιδανικό αντικείμενο νοείται, αντίθετα, ως ένα σημείο στόχευσης, ένα σημείο κατάληξης, προς το οποίο συγκλίνει μια ολόκληρη σειρά από εμπειρίες, από στοιχία, από επιμέρους έννοιες περί αντικειμένου. Η προοπτική αυτή επιβλήθηκε βαθμιαία μετά από τότε που ο Άμπραχαμ την διατύπωσε το 1924, στη θεωρία του για την ανάπτυξη της λίμπιντο.¹⁷ Η θεωρητική του σύλληψη θεμελιώνει για πολλούς τον ίδιο τον νόμο της ψυχανάλυσης, πλαισιώνει ό, τι συμβαίνει εκεί, σκιαγραφεί το σύστημα συντεταγμένων στο εσωτερικό των οποίων τοποθετείται ολόκληρη η ψυχαναλυτική εμπειρία, και προσδιορίζει το σημείο ολοκλήρωσής της, το περιβόητο εκείνο ιδανικό, τελικό, τέλειο, ενδεδειγμένο αντικείμενο, που παρουσιάζεται σαν κάτι που σηματοδοτεί από μόνο του τον στόχο που επιτεύχθηκε, δηλαδή την κανονικοποίηση [normalisation] του υποκειμένου.

Ο όρος κανονικοποίηση εισάγει ήδη, από μόνος του, έναν κόσμο [εννοιολογικών] κατηγοριών που είναι πολύ ξένος προς το αφετηριακό σημείο της ψυχανάλυσης.

2

Κατά την ομολογία μάλιστα εκείνων που πορεύτηκαν προς αυτή την κατεύθυνση, η πρόοδος της ψυχαναλυτικής εμπειρίας είναι το ότι τέθηκαν στο προσκήνιο οι σχέσεις του υποκειμένου με το περιβάλλον του.

Η έμφαση στο περιβάλλον συνιστά συρρίκνωση των όσων παρέχει όλη η ψυχαναλυτική εμπειρία. Αποτελεί επιστροφή σε μια θέση ξεκάθαρης αντικειμενικοποίησης, η οποία θέτει στο προσκήνιο την ύπαρξη ενός ορισμένου ατόμου ως προς τη σχέση του –λιγότερο ή περισσότερο ενδεδειγμένη, λιγότερο ή περισσότερο προσαρμοσμένη– με το περιβάλλον του. Για να σας το παραστήσω, νομίζω ότι δεν μπορώ να κάνω κάτι καλύτερο από το να σας παραπέμνω στις διατυπώσεις που θα βρείτε από τη σελίδα 761 ως τη σελίδα 773 του συλλογικού συγγράμματος που προαναφέραμε.

Αφού μας έχουν τονίσει ότι το ζητούμενο στην πρόοδο της ψυχανάλυσης αφορά τις σχέσεις του υποκειμένου με το περιβάλλον του, μαθαίνουμε παρεμπιπτόντως πως αυτό αναδεικνύεται σε σημαντικό βαθμό στην κλινική περιγραφή¹⁸ του μικρού Χανς, όπου οι γονείς εμφανίζονται, μας λένε, *χωρίς δική τους προσωπικότητα*. Δεν είμαστε υποχρεωμένοι να προσυπογράψουμε αυτή την άποψη. Το σημαντικό είναι αυτό που ακολουθεί – *Ήταν πριν από τον πόλεμο του 1914, την εποχή που η δυτική κοινωνία, σίγουρη για τον εαυτό της, δεν*

[19]

προβληματιζόταν για τη διαιώνισή της. Αντιθέτως, από το 1926 και μετά, δόθηκε έμφαση στο άγχος, και στην αλληλεπίδραση του οργανισμού και του περιβάλλοντος. Άλλωστε, οι βάσεις της κοινωνίας κλονίστηκαν, το άγχος του κόσμου που αλλάζει βιώνεται καθημερινά, τα άτομα αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους διαφορετικούς. Είναι η εποχή των αναζητήσεων της φυσικής, σχετικότητα, αβεβαιότητες, θεωρία πιθανοτήτων, φαίνεται να αφαιρούν από την αντικειμενική σκέψη την εμπιστοσύνη στον εαυτό της.

Αυτή η αναφορά στη μοντέρνα φυσική ως θεμέλιο ενός νέου ορθολογισμού, μου φαίνεται πως πρέπει να μείνει ασχολίαστη. Το σημαντικό είναι κάτι που περιέργως ομολογείται με έμμεσο τρόπο, ότι η ψυχανάλυση υποτίθεται πως είναι ένα είδος κοινωνικού φαρμάκου. Αυτό είναι που θέτουν σε πρώτο επίπεδο, και το παρουσιάζουν σαν χαρακτηριστικό του στοιχείου που κινητοποιεί την πρόοδό της. Δεν έχει και τόση σημασία εάν αυτό είναι βάσιμο ή όχι, καθώς, για να πούμε την αλήθεια, πρόκειται για πράγματα που θεωρούμε ότι στερούνται βαρύτητας – εκείνο που είναι διδακτικό, είναι η τεράστια ελαφρότητα με την οποία γίνονται δεκτά τέτοια πράγματα.

Το παράδειγμα αυτό δεν είναι το μοναδικό, αφού το χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτού του συγγράμματος είναι η εσωτερική του συλλογικότητα, τόσο πολύ μοιάζει να είναι φτιαγμένο με μια περίεργη ομοιομορφία μάλλον, παρά με μια κυριολεκτικώς νοούμενη [αμοιβαία θεωρητική] άρθρωση.

Το πρώτο άρθρο,¹⁹ το οποίο υπαινίχθηκα προ ολίγου, διατυπώνει εν πλήρη επιγνώσει ότι, σε τελική ανάλυση, η γενική αντίληψη που είναι απαραίτητη για τη σημερινή κατανόηση της δομής μιας προσωπικότητας παρέχεται από *την οπτική γωνία που θεωρείται η πιο πρακτική και η πιο πεζή που υπάρχει*, εκείνη των *κοινωνικών σχέσεων του αρρώστου* – αυτή η τελευταία έκφραση υπογραμμίζεται από τον συγγραφέα.

Περνάω σε άλλους όρους που είναι της φύσεως της ομολογίας – *θεωρούμε ότι από μια τέτοια αντίληψη της ψυχανάλυσης μπορεί κανείς να νιώσει μια δυσάρεστη εντύπωση, σαν να είναι κάτι ασταθές, άπιαστο, τεχνητό, αλλά αυτό δεν εξαρτάται από το ίδιο το αντικείμενο αυτού του γνωστικού τομέα, που είναι μια δραστηριότητα για την οποία κανείς δεν σκέφτεται να αμφισβητήσει τις παραλλαγές της μέσα στον χρόνο*. Πρόκειται πράγματι για μια εξήγηση της κοινοτοποίησης που όσο να 'ναι χαρακτηρίζει τους διάφορους τρόπους προσέγγισης που γεννήθηκαν από αυτή τη γραμμή πλευσης. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι για μας εντελώς ικανοποιητική, γιατί δεν θεωρώ ότι τα αντικείμενα του κάθε γνωστικού τομέα δεν υπόκεινται εξίσου σε παραλλαγές μέσα στον χρόνο.

Σχετικά με τις σχέσεις του υποκειμένου με τον κόσμο, βλέπουμε να εκφράζεται ένας *παραλληλισμός* ανά πάσα στιγμή ανάμεσα στη *λιγότερο ή περισσότερο προχωρημένη κατάσταση ωρίμανσης των ενστικτικών δραστηριοτήτων, και τη δομή του Εγώ σ' ένα δεδομένο υποκείμενο*. Κοντολογίς, από κάποια στιγμή και μετά, η δομή του εγώ θεωρείται το επικάλυμμα και, τελικά, ο εκπρόσωπος της κατάστασης ωρίμανσης των ενστικτικών δραστηριοτήτων στα διάφορα στάδιά τους.

[20] Έχουμε εδώ όρους που, ορισμένοι από εσάς, μπορεί να μην τους αντιμετωπίζουν με επικριτική διάθεση. Δεν έχει σημασία, το ζήτημα δεν είναι εκεί, και θα δούμε σε ποιο βαθμό θα μπορέσουμε να τους κρατήσουμε ή όχι. Όμως, η συνέπεια όλου αυτού είναι ότι εγκαθιδρύεται στο επίκεντρο της ψυχανάλυσης κάτι που εμφανίζεται συγκεκριμένα σαν μια τυπολογία, όπου υπάρχουν οι προγενετήσιοι και οι γενετήσιοι.

Αυτό είναι γραμμένο –*Οι προγενετήσιοι είναι άτομα που έχουν ασθενές Εγώ*– και σ’ αυτούς η *συνοχή του Εγώ εξαρτάται στενά από την επιμονή κάποιων αντικειμενοτρόπων σχέσεων μ’ ένα σημαδιακό αντικείμενο*. Εδώ, μπορούμε ν’ αρχίσουμε να θέτουμε ερωτήματα. Θα δούμε ίσως σε λίγο, εν παρόδω, διαβάζοντας το ίδιο κείμενο, πού μπορεί να φτάσει η έννοια αυτού του σημαδιακού αντικειμένου το οποίο δεν εξηγείται. Η τεχνική ιδέα που αυτό συνεπάγεται είναι η αξιοποίηση των προγενετήσιων σχέσεων στο εσωτερικό της ψυχαναλυτικής σχέσης. *Η απώλεια αυτών των σχέσεων, ή του αντικειμένου τους, κάτι που είναι συνώνυμο, αφού το αντικείμενο εδώ δεν υφίσταται παρά μόνο σε συνάρτηση των σχέσεών του με το υποκείμενο, επιφέρει σοβαρές διαταράξεις της δραστηριότητας του Εγώ, όπως φαινόμενα αποπροσωποποίησης, ψυχωτικές διαταραχές*. Βρίσκουμε εδώ το σημείο όπου αναζητείται η δοκιμασία που θα επιβεβαιώνει τη βαθύτατη ευθραυστότητα των σχέσεων του εγώ του προγενετήσιου [ατόμου] με το αντικείμενό του. *Το υποκείμενο μοχθεί να διατηρήσει τις σχέσεις αντικειμένου πάση θυσία, χρησιμοποιώντας κάθε είδους διευθετήσεις γι’ αυτόν τον σκοπό, αλλαγή αντικειμένου με χρήση της μετάθεσης, ή της συμβολοποίησης, η οποία μέσα από την επιλογή ενός συμβολικού αντικειμένου επιφορτισμένου αυθαίρετα με τις ίδιες συναισθηματικές αξίες όπως το αρχικό αντικείμενο, θα του επιτρέψει να μην βρεθεί στερημένο από αντικειμενότροπες σχέσεις. Για το εν λόγω, ο όρος «βοηθητικό Εγώ» είναι πλήρως δικαιολογημένος.*

Οι γενετήσιοι [τύποι], αντιθέτως, διαθέτουν ένα Εγώ που δεν βλέπει τη δύναμή του και την άσκηση των λειτουργιών του να εξαρτώνται από την κατοχή ενός σημαδιακού αντικειμένου. Ενώ για τους μεν η απώλεια ενός σημαντικού, από υποκειμενική άποψη, προσώπου, για να πάρουμε το πιο απλό παράδειγμα, διακυβεύει την ατομικότητά τους, για τους δε η απώλεια αυτή, όσο επώδυνη κι αν είναι, δεν διαταράσσει καθόλου τη στερεότητα της προσωπικότητάς τους. Δεν είναι εξαρτημένοι από κάποια αντικειμενότροπη σχέση. Αυτό δεν σημαίνει ότι μπορούν να στερηθούν άνετα κάθε αντικειμενότροπη σχέση, κάτι που είναι εξάλλου πρακτικά ανεφάρμοστο, τόσο πολυμερείς και ποικιλόμορφες που είναι οι σχέσεις αντικειμένου, αλλά απλώς ότι η ενότητά τους δεν βρίσκεται στο έλεος της απώλειας κάποιας επαφής μ’ ένα σημαδιακό αντικείμενο. Εδώ έγκειται το στοιχείο που τους διαφοροποιεί ριζικά από τους προηγούμενους, όσον αφορά τη σχέση μεταξύ του Εγώ και της σχέσης αντικειμένου.

Πιο κάτω – [...] σε κάθε νέγρωση, η κανονική εξέλιξη φαίνεται να ανακόπηκε από την αδυναμία στην οποία βρέθηκε το υποκείμενο να επιλύσει την τελευταία από τις συγκροτητικές ψυχοσυγκρούσεις της παιδικής ηλικίας, εκείνη της οποίας η τέλεια εκκαθάριση, εάν μπορούμε να το πούμε έτσι, καταλήγει σ’ εκεί-

νη την τόσο ευτυχή προσαρμογή στον κόσμο που ονομάζουμε γενετήσια σχέση αντικειμένου και η οποία δίνει σε κάθε παρατηρητή την αίσθηση μιας αρμονικής προσωπικότητας, και στην ψυχανάλυση, την άμεση αντίληψη ενός είδους κρυπτάλλινης διαύγειας του πνεύματος, κάτι που είναι, το επαναλαμβάνω, περισσότερο ένα όριο παρά μια πραγματικότητα [...].

Κρυστάλλινη διαύγεια. Βλέπουμε μέχρι πού μπορεί να οδηγήσει αυτόν τον συγγραφέα η ιδέα της τελειότητας της αντικειμενότροπης σχέσης. [21]

Ενώ οι ενορμήσεις στην προγενετήσια μορφή τους εμφανίζουν *χαρακτηριστικά ασυγκράτητης, απεριόριστης, απροϋπόθετης ανάγκης για κατοχή* [του αντικειμένου], που *περιλαμβάνει μια καταστρεπτική πλευρά, στη γενετήσια μορφή τους είναι γνήσια τρυφερές, στοργικές, και ακόμη κι αν το υποκείμενο δεν φαίνεται δοτικό, δηλαδή ανιδιοτελές, κι αν τα αντικείμενά του είναι εξίσου εγγενώς ναρκισσιστικά αντικείμενα όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, εδώ είναι ικανό να δείξει κατανόηση, να προσαρμοστεί στην κατάσταση του άλλου. Άλλωστε, η ενδόμυχη συγκρότηση των αντικειμενοτρόπων σχέσεών του δείχνει ότι η συμμετοχή του αντικειμένου στη δική του ευχαρίστηση είναι απαραίτητη για την ευτυχία του υποκειμένου. Οι προτιμήσεις, οι επιθυμίες, οι ανάγκες του αντικειμένου λαμβάνονται υπόψη στον ύψιστο βαθμό.*

Αυτά είναι αρκετά για να ανοίξουμε ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα που δεν γίνεται πράγματι να μην θέσουμε – τι σημαίνει η έκβαση μιας κανονικής παιδικής ηλικίας, και μιας εφηβείας, ή και ωριμότητας, κανονικής;

Υπάρχει μια ουσιαστική διάκριση που πρέπει να γίνει, την οποία μας υποδεικνύουν τόσο η έννοια της αντικειμενικότητας όσο και η πιο στοιχειώδης εμπειρία. Δεν γίνεται επ' ουδενί να συγχέουμε την εγκατάσταση της πραγματικότητας, με όλα τα προβλήματα προσαρμογής που θέτει επειδή αντιστέκεται, δεν συγκατανεύει, είναι πολυσύνθετη, και την έννοια στην οποία εστιάζουν, λιγότερο ή περισσότερο έμμεσα, ετούτα τα κείμενα με τη χρήση των διαφορετικών όρων *αντικειμενικότητα* και *πληρότητα του αντικειμένου*. Αυτή η σύγχυση είναι [ρητά] αρθρωμένη, ούτως ώστε η αντικειμενικότητα συμβαίνει να εμφανίζεται σ' ένα από τα κείμενα ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της σχέσης με τον άλλο στην ολοκληρωμένη της μορφή. Αντιθέτως, υπάρχει ασφαλώς κάποια απόσταση ανάμεσα σε ό,τι εξυπακούεται από μια ορισμένη κατασκευή του κόσμου θεωρούμενη ως λίγο-πολύ ικανοποιητική σε κάποια καθορισμένη εποχή [της ανάπτυξης], και, από την άλλη, την εγκατάσταση της σχέσης με τον άλλο στο συναισθηματικό ή αισθηματολογικό της πεδίο, που περιλαμβάνει το να λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες, η ευτυχία, η ευχαρίστηση του άλλου. Η συγκρότηση του άλλου ως τέτοιου, δηλαδή ως κάποιου που μιλάει, δηλαδή ως υποκειμένου, μας οδηγεί σίγουρα πολύ μακρύτερα.

Θα χρειαστεί να επανέλθουμε σ' αυτά τα κείμενα, που είναι γραμμένα από συγγραφείς που χέζουν μαργαριτάρια. Δεν αρκούν όμως τα παραθέματα, έστω και συνοδευόντάς τα με χιουμοριστικές παρατηρήσεις τις οποίες εμπνέουν αρκούντως από μόνα τους. Απομένει να κάνουμε την πρόοδο που επιβάλλεται.

3

Αυτή η εξαιρετικά πρωτόγονη αντίληψη της ψυχαναλυτικής έννοιας της ενστικτικής εξέλιξης, δεν είναι πάντως οικουμενικά αποδεκτή.

[22] Κείμενα όπως του Γκλόβερ, για παράδειγμα, θα σας έκαναν να επιστρέψετε σε πολύ διαφορετική έννοια και διερεύνηση των σχέσεων αντικειμένου, οι οποίες κατονομάζονται και ορίζονται εκεί ως τέτοιες. Θα δείτε, προσεγγίζοντας αυτά τα κείμενα, ότι η λειτουργία του αντικειμένου, τα στάδια της οποίας χαρακτηρίζουν τις διάφορες εποχές της ατομικής ανάπτυξης, νοείται με εντελώς διαφορετικό τρόπο.

Η ψυχανάλυση επιμένει να εισάγει μια λειτουργική έννοια του αντικειμένου, πολύ διαφορετικής φύσεως από την έννοια ενός απρόσκοπτου συνομιλητή [correspondant] του υποκειμένου. Δεν πρόκειται για απλή σύμφυση του αντικειμένου με κάποιο αίτημα του υποκειμένου. Το αντικείμενο έχει εδώ εντελώς διαφορετικό ρόλο, τοποθετείται, θα λέγαμε, σε υπόβαθρο άγχους. Το αντικείμενο είναι όργανο συγκάλυψης, αποτροπής του θεμελιακού υπόβαθρου άγχους που χαρακτηρίζει, στα διαφορετικά στάδια της ανάπτυξης του υποκειμένου, τη σχέση του με τον κόσμο. Έτσι πρέπει το υποκείμενο σε κάθε στάδιο να χαρακτηρίζεται.²⁰

Δεν μπορώ, στο τέλος της σημερινής μας συνομιλίας, να μην απεικονίσω παραστατικά αυτά που σας προτείνω φωτίζοντάς τα μ' ένα παράδειγμα. Μου φτάνει να επισημάνω την κλασική, βασική φροϊδική αντίληψη για τη φοβία.

Ο Φρόιντ και όλοι όσοι μελέτησαν τη φοβία μαζί του και μετά απ' αυτόν δεν γίνεται να μη δείξουν ότι δεν υπάρχει καμία άμεση σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο και τον υποτιθέμενο φόβο που θα το χρωμάτιζε με τη βασική του σφραγίδα συγκροτώντας το ως τέτοιο, ως αρχέγονο αντικείμενο. Υπάρχει αντίθετα σημαντική απόσταση ανάμεσα στον επίμαχο φόβο, που μπορεί κάλλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις να είναι αρχέγονος φόβος και σε άλλες να μην είναι, και το αντικείμενο που ουσιαστικά συγκροτείται για να κρατήσει αυτόν τον φόβο σε απόσταση. Το αντικείμενο εγκλωβίζει το υποκείμενο σ' έναν ορισμένο κύκλο, σ' ένα τείχος, στο εσωτερικό του οποίου το υποκείμενο προφυλάσσεται από τους φόβους του. Το αντικείμενο συνδέεται ουσιαστικά με την εκπομπή ενός σήματος κινδύνου. Είναι προπάντων ένα προκεχωρημένο φυλάκιο εναντίον ενός θεσμοθετημένου φόβου. Ο φόβος δίνει στο αντικείμενο τον ρόλο του σε μια συγκεκριμένη στιγμή κάποιας κρίσης του υποκειμένου, η οποία δεν είναι ωστόσο ούτε τυπική ούτε εξελικτική.

Αυτή η μοντέρνα, θα λέγαμε, έννοια της φοβίας, είναι άραγε θεμιτή; Θα χρειαστεί επίσης να την επικρίνουμε, δείχνοντας ότι από αυτήν πηγάζει η έννοια του αντικειμένου έτσι όπως προάγεται στις εργασίες ενός Γκλόβερ, και στον τρόπο καθοδήγησης της ψυχανάλυσης που χαρακτηρίζει τη σκέψη του και την τεχνική του.

Το γεγονός ότι πρόκειται για άγχος που είναι το άγχος εννουχισμού, μας λένε, ελάχιστα αμφισβητήθηκε μέχρι προσφάτως. Είναι εντούτοις αξιοσημείω-

το το ότι η επιθυμία ανακατασκευής [της θεωρίας] προς τη γενετική κατεύθυνση έφτασε στο σημείο να αποπειράται να συναγάγει από την ανθοφορία των αρχέγονων αντικειμενοτρόπων φοβικών κατασκευών την ίδια την κατασκευή του πατρικού αντικειμένου, που υποτίθεται πως έρχεται σαν επακόλουθο και κατάλληξή τους. Μια εισήγηση του Μαλέ για τη φοβία,²¹ στο συλλογικό σύγγραμμα που ανέφερα, κινείται ακριβώς προς αυτή την κατεύθυνση, επιχειρώντας μια περίεργη αναστροφή της πορείας που μας είχε επιτρέψει να αναχθούμε από τη φοβία στην ιδέα μιας ορισμένης σχέσης με το άγχος, και να διαπιστώσουμε την προστατευτική λειτουργία που διαδραματίζει το αντικείμενο της φοβίας ως προς αυτό το άγχος.

Σ' ένα άλλο πεδίο αναφοράς, δεν είναι λιγότερο αξιοσημείωτο να δούμε τι γίνονται οι έννοιες του φετίχ και του φετιχισμού. Το εισάγω σήμερα για να σας δείξω πως, εάν πάρουμε το πράγμα μέσα από την προοπτική της σχέσης αντικειμένου, το φετίχ συμβαίνει να επιτελεί στην ψυχαναλυτική θεωρία μια προστατευτική λειτουργία έναντι του άγχους, και, πράγμα περίεργο, του ίδιου άγχους, δηλαδή του άγχους ευνουχισμού. Δεν φαίνεται να είναι μέσα από την ίδια σκοπιά [της σχέσης αντικειμένου] που το φετίχ συνδέεται πιο ιδιαίτερα με το άγχος ευνουχισμού, το οποίο συνδέεται με την αντίληψη της απουσίας του φαλλικού οργάνου στο γυναικείο υποκείμενο, και με την άρνηση αυτής της απουσίας. Δεν έχει σημασία. Δεν μπορεί να μην βλέπετε ότι, και εδώ, το αντικείμενο έχει κάποια λειτουργία συμπληρωματικότητας αναφορικά με κάτι που εμφανίζεται σαν χάσμα, ή και σαν βάραθρο μέσα στην πραγματικότητα.

Το ζήτημα είναι κατά πόσον υπάρχει κάτι κοινό ανάμεσα στο φοβικό αντικείμενο και το φετίχ.

Θέτοντας όμως τα ερωτήματα με αυτούς τους όρους, και χωρίς να αρνούμαστε να προσεγγίσουμε τα προβλήματα με βάση τη σχέση αντικειμένου, ίσως να πρέπει να βρούμε μέσα στα ίδια τα φαινόμενα την ευκαιρία, το έναυσμα, μιας κριτικής. Ας δεχτούμε να υποβληθούμε στον προβληματισμό που μας προτείνεται αναφορικά με το τυπικό αντικείμενο, το ιδανικό αντικείμενο, το λειτουργικό αντικείμενο, και όλες τις μορφές αντικειμένου που θα μπορούσατε να υποθέσετε στον άνθρωπο, και επομένως ας προσεγγίσουμε όντως το ζήτημα από αυτό το πρίσμα – τότε όμως, ας μην αρκεστούμε σε ομοιόμορφες εξηγήσεις για διαφορετικά φαινόμενα. Ας επικεντρώσουμε για παράδειγμα το αρχικό μας ερώτημα στο τι κάνει τη διαφορά ανάμεσα στη λειτουργία μιας φοβίας και τη λειτουργία ενός φετίχ, στον βαθμό που επικεντρώνονται αμφοτέρως στο ίδιο υπόβαθρο θεμελιακού άγχους, υπόβαθρο στο οποίο και η μία και η άλλη καλούνται σαν μέτρο προστασίας ή εγγύησης εκ μέρους του υποκειμένου.

Αποφάσισα να λάβω ως αφετηρία αυτό ακριβώς το σημείο. Θα ξεκινήσουμε από τη δική μας εμπειρία για να καταλήξουμε στα ίδια προβλήματα, προχωρώντας έτσι με τρόπο όχι πλέον μυθικό, ούτε αφηρημένο, αλλά άμεσο, με βάση τα αντικείμενα που μας προτείνονται.

Δεν αρκεί να μιλάς για το αντικείμενο εν γένει, ούτε για κάποιο αντικείμενο που θα είχε, μέσω δεν ξέρω ποιας ικανότητας για μαγική επικοινωνία, την ιδιό-

τητα να εξομαλύνει τις σχέσεις με όλα τ' άλλα αντικείμενα, λες και το γεγονός ότι κατάφερε να είναι κάποιος γενετήσιος αρκεί για να λύσει όλα τα ζητήματα. Κάτι που μπορεί να είναι αντικείμενο για έναν γενετήσιο από τη βιολογική σκοπιά ουσιαστικά που τίθεται εδώ στο προσκήνιο, δεν μου φαίνεται πως πρέπει να είναι λιγότερο αινιγματικό απ' ό,τι κάποιο από τα αντικείμενα της τρέχουσας ανθρώπινης εμπειρίας, ένα νόμισμα φερ' ειπείν.

Μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι τούτο το νόμισμα θέτει από μόνο του το ζήτημα της αντικειμενότροπης αξίας του; Το γεγονός ότι, σ' ένα ορισμένο πλαίσιο, το χάνουμε ως μέσο ανταλλαγής, ή κάθε άλλο είδος αξιοποίησης για την ανταλλαγή οποιουδήποτε στοιχείου της ανθρώπινης ζωής μεταφερόμενου στην εμπορευματική του αξία, – όλα αυτά δεν μας εισάγουν άραγε με χίλιους δυο τρόπους ένα ζήτημα που η μαρξιστική θεωρία το έλυσε πράγματι μ' έναν όρο αν όχι συνώνυμο, τουλάχιστον πολύ παραπλήσιο μ' εκείνον που μόλις αναφέραμε, δηλαδή το φετίχ; Εν ολίγοις, έννοιες όπως το αντικείμενο-φετίχ, το αντικείμενο-παραπέτασμα [objet-écran], και, παράλληλα, η τόσο ιδιόμορφη λειτουργία της συγκρότησης της πραγματικότητας, την οποία ο Φρόιντ φώτισε εξαρχής με αληθινά συναρπαστικό τρόπο, και για την οποία αναρωτιόμαστε για ποιο λόγο δεν συνεχίζουν να της αποδίδουν την αξία της, [επίσης] η έννοια της ανάμνησης-παραπέτασμα ως ενός πολύ εξειδικευμένα συγκροτητικού στοιχείου του παρελθόντος κάθε υποκειμένου – ιδού τόσα ερωτήματα που αξίζουν να εξεταστούν καθ' εαυτά και δι' εαυτά.²²

Θα πρέπει επίσης να αναλυθούν ως προς τις αμοιβαίες τους σχέσεις, διότι από αυτές ακριβώς τις σχέσεις θα μπορέσουν να αναδυθούν οι αναγκαίες διαφοροποιήσεις επιπέδου που θα μας επιτρέψουν να ορίσουμε με αρθρωμένο τρόπο το γιατί μια φοβία και ένα φετίχ είναι δύο διαφορετικά πράγματα.

Τι σχέση υπάρχει ανάμεσα στη γενική χρήση της λέξης φετίχ, και τη συγκεκριμένη χρήση του όρου για να υποδηλώσουμε μια σεξουαλική διαστροφή; Με αυτόν τον τρόπο θα εισαγάγουμε το θέμα της επόμενης συνομιλίας μας, που θα αφορά τη φοβία και το φετίχ.

Μέσα ακριβώς από αυτή την επιστροφή στην εμπειρία θα μπορέσουμε να επαναπροσδιορίσουμε τον όρο σχέση αντικειμένου, και να του ξαναδώσουμε την αληθινή του αξία.

21 Νοεμβρίου 1956

Ο τίτλος του τέταρτου σεμιναρίου δεν παραπέμπει σε κάποια θεωρία των αντικειμενοτρόπων σχέσεων. Η βασική «σχέση αντικειμένου» του ομιλούντος όντος, όπως τόνισε ο Ζίγκμουντ Φρόιντ, είναι η σχέση με το χαμένο αντικείμενο, δηλαδή με την έλλειψη αντικειμένου.

Στο τέταρτο σεμινάριο, η έλλειψη αυτή μορφοποιείται σε τρεις εκδοχές –στέρηση, ματαίωση, ευνουχισμός– ανάλογα με την πραγματική, φανταστική ή συμβολική αναγωγή της. Ένα προνομιακό «αντικείμενο» –ο φαλλός– ανάγεται σε σημαίνον της έλλειψης και σημασιοδοτεί την *Aufhebung* του φανταστικού, δηλαδή τη συμβολοποίηση της απόλαυσης και άρα τον αποχωρισμό από αυτήν. Αυτή η διαδικασία συμβολοποίησης θα ονομαστεί από τον Ζακ Λακάν «πατρική μεταφορά», διότι θα συνδεθεί με την επενέργεια που ασκεί ο συμβολικός πατέρας, το *Όνομα του Πατρός*, στην αχόρταγη και αχαλίνωτη *Επιθυμία της Μητέρας*.

Βρισκόμαστε κυριολεκτικά στο εργαστήριο επεξεργασίας της πατρικής μεταφοράς. Ο Λακάν εδώ αποδεικνύει με απaráμιλλο τρόπο ότι το φοβικό σημαίνον –το άλογο που τρομάζει τον μικρό ασθενή– επέχει θέση Ονόματος του Πατρός στον βαθμό που επιτρέπει να αναχθεί στη συμβολική τάξη, στην τάξη του ευνουχισμού, όλη η ενορμητική αναστάτωση που προκαλεί στον μικρό Χανς το λιβιδινικό παιχνίδι με τη μητέρα – ειδικά όταν περιπλέκεται από την έλευση μιας μικρής αδελφής και από τα πρώτα απολαυστικά σκιρτήματα του πραγματικού πέους του. Έτσι, όπως σημειώνει ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ, ο γνήσιος τίτλος του τέταρτου σεμιναρίου θα ήταν «Η λειτουργία του ευνουχισμού».

Παρά την πατροκεντρική κορύφωσή του, όμως, η ουσιαστική, διαρκώς υφέρπουσα, στόχευση του τέταρτου σεμιναρίου αφορά τη μητέρα. Ο Λακάν αποδομεί τη δήθεν «απλή» σχέση μητέρας-παιδιού και τονίζει πως η μητέρα λειτουργεί ως φορέας συμβολικής δωρεάς, μετασχηματίζοντας το πραγματικό αντικείμενο σε σημαίνον της επιθυμίας της. Η τελευταία παραμένει ακόρεστη και αινιγματική, στον βαθμό που μια μητέρα είναι και γυναίκα, δηλαδή έμφυλο ον υπαγόμενο στη φαλλική διαλεκτική. Ο τρόπος με τον οποίο το παιδί θα εγγραφεί ως φαλλικό υποκατάστατο ανοίγει ένα ευρύ πεδίο κλινικών πεπρωμένων, νευρωτικού ή διατροφικού χαρακτήρα, που το παρόν βιβλίο διασαφηνίζει με διαχρονικής αξίας αναλύσεις.

Η μητέρα, ο πατέρας, ο ευνουχισμός – χάρη σ' αυτό το θεματικό τρίπτυχο, το τέταρτο σεμινάριο αναδεικνύεται ως το πιο αντιπροσωπευτικό τεκμήριο της πρώτης, «κλασικής», περιόδου της λακανικής διδασκαλίας.

ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΕΙΡΑΣ: ΒΛΑΣΗΣ ΣΚΟΛΙΔΗΣ

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ

www.psychogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧΗΣΗΣ: 04582